Metodinė priemonė filmui

„Kregždučių gatvė“

aptarti

"Metodologija parengta įgyvendinant projektus „S4Change“ ir „Daugiau meilės – mažiau neapykantos dėl tautybės, kalbos, seksualinės orientacijos ir tapatybės“, kurie bendrai finansuojami Europos Sąjungos Teisių, lygybės ir pilietiškumo programos bei LR Teisingumo ministerijos lėšomis."

„Kregždučių gatvė“

Režisierė: Tonke Koppelaar

Prodiusuojanti kompanija: Utrechto menų universitetas

Operatorė: Tonke Koppelaar
Muzika: Margot van Kruistum
Šalis: Nyderlandai
Metai: 2020
Filmo trukmė: 16 min.

Temos: (nagrinėjamos filme ir pamokoje / užsiėmime)
Filme aptariamos svajonių ir realybės, namų, autoriteto temos. Vaikai piešia svajonių namus, samprotauja apie autoriteto reikalingumą, svajoja apie būsimas profesijas. Simbolinis pats filmo pavadinimas – „Kregždučių gatvė“. Kregždžių namai neišvaizdūs, tačiau tai – jų namai. Kregždės kasmet migruoja, bet visuomet grįžta į savo namus. Filmo analizė leidžia pasvarstyti apie namų ir pozityvių autoritetų reikšmę visiems vaikams, kokios tautybės jie bebūtų, skatina įsisąmoninti bendrumus tarp romų ir neromų vaikų, reflektuoti socioekonominės bendruomenių ir šeimų padėties padarinius vaikams, jų galimybėms įgyvendinti svajones, griauti įsisenėjusius stereotipus apie romus.

Metodas tinka šiems dalykams: (pasiūlymai, kokiose pamokose būtų aktualu rodyti filmą ir vesti užsiėmimą): pilietiškumo ugdymas, etika, klasės valandėlė, psichologija.

Grupės dydis: iki 30 paauglių.

Filmas skirtas: 5–8 klasių moksleiviams

Filme liečiamos žmogaus teisės: teisė į lygiateisiškumą, teisė į apsaugą nuo diskriminacijos, teisė į pakankamą gyvenimo lygį.

Filmo peržiūros / užsiėmimo tikslai:
- didinti mokinių supratimą apie romų bendruomenės poreikius bei patiriamus iššūkius;
- skatinti mokinius reflektuoti savo patirtį emocinio ir tarpkultūrinio raštingumo temomis;
- tobulinti mokinių tarpkultūrines kompetencijas;
- skatinti mokinius geriau suprasti ir gerbti kultūrinę įvairovę, atpažinti kultūrinius stereotipus ir kritiškai juos vertinti;
- motyvuoti mokinius siekti lygių teisių ir galimybių visiems, nepriklausomai nuo etninės kilmės ar tapatybės;
- stiprinti mokinių gebėjimus atpažinti patyčias etniniu pagrindu ir užkirsti joms kelią.

Užsiėmimo trukmė
Metodinę priemonę galima naudoti lanksčiai. Metodai filmui aptarti parinkti taip, kad mokytojas galėtų juos naudoti visus kartu ilgesnio užsiėmimo metu, ir pavieniui konkrečioms su filmu susijusioms temoms aptarti. Taikant metodinę priemonę svarbu išlaikyti užsiėmimo struktūrą įvadas – aptarimas – apibendrinimas. Įvadinė dalis reikalinga parengti mokinius diskusijai, taip pat sužadinti jų turimas patirtis ir nuostatas apie romų bendruomenę ir jos patiriamus iššūkius.

Užsiėmimo struktūra
Metodinę priemonę sudaro keturios struktūrinės dalys:
- įvadinė dalis (pasiruošimas filmo peržiūrai);
- filmo peržiūra;
- filmo aptarimas (metodinės rekomendacijos struktūruotai diskusijai ir filmo analizei);
- apibendrinimas.

UŽSIĖMIMO STRUKTŪRA:

Laikas	Užduotis	Kokių priemonių reikia?	Pritaikymas darbui nuotoliu
7 min.	**Susitarimai su mokiniais** (užduočių aprašymai pateikiami žemiau, dalyje „užsiėmimų eiga“)	Magnetinė lenta, lapai, markeriai	Pratimą atliekant nuotoliu, galima naudotis „Padlet“, „Kahoot“ internetines platformas: https://padlet.com/ https://kahoot.com/
20 min.	**PRATIMAS PRIEŠ FILMO PERŽIŪRĄ „NUOSTATŲ TERMOMETRAS“**	Magnetinė lenta, lapai, markeriai	Pratimą atliekant nuotoliu, mokiniai nuomonę apie teiginius gali išreikšti pakeldami virtualias rankytes, kai sutinka.
2 min.	**DALOMOJI MEDŽIAGA PRIEŠ FILMO PERŽIŪRĄ „FILMO VAIKAI IR TU“**	Priedas Nr. 1	Vykstant nuotoliniam užsiėmimui, mokytojas gali atsiųsti mokiniams dalomąją medžiagą Word formatu arba el. paštu mokiniams, arba prikabinti dokumentą į programos, per kurią vyksta užsiėmimas, pokalbių langą.
16 min.	**FILMO PERŽIŪRA**	Pasiruoštas rodymui filmas, kompiuteris, projektorius, dalomoji medžiaga (Priedas Nr. 1), rašikliai.	
62 min.	**FILMO APTARIMAS**		
	5.1. Pirmieji įspūdžiai (5 min.)	Paruošti klausimai	
	5.2. Dalomosios medžiagos “Palygink filmo vaikus ir save” aptarimas (12 min.)	Priedas Nr. 1 Magnetinė lenta, lapai, markeriai; arba paprasta lenta ir kreida	
	5.3. Trys svarbios filmo temos (45 min.): TEMA – Svajonės ir realybė	Iš anksto paruoštos atvirutės, kortelės su paveikslėliais arba paveikslėliai, iškirpti iš žurnalų. Jų reikia bent trigubai daugiau nei yra vaikų, kad vaikai turėtų didesnę galimybę išsirinkti.	Esant nuotoliniam užsiėmimui, mokiniai, vietoj mokytojo paruoštų atviručių ar kortelių, gali būti kviečiami susirasti online paveikslėlį, kuris atspindėtų jų svajonę. Vėliau mokiniai gali būti suskirstyti į virtualius kambarius (jei techninės galimybės leidžia) arba mokiniai gali savanoriškai (ne visi) pasidalinti savo pasirinktais paveikslėliais ir paaiškinti savo pasirinkimą bendroje grupėje. Taip pat galima paprašyti, kad visi vaikai, įsijungę kameras, paveikslėlį rodytų per kamerą bent keliasdešimt sekundžių, kad visa vaikų grupė turėtų galimybę paveikslėlius apžiūrėti. Po to diskusija vyksta bendroje grupėje.
	TEMA – Namai	A4 formato lapas (kiekvienam vaikui po vieną), piešimo priemonės (pieštukai, kreidelės, flomasteriai).	Organizuojant nuotolinį užsiėmimą, vaikai gali piešti piešinius ir nupiešę piešinius gali per kameras parodyti kitiems arba gali piešinius sukelti į pokalbių langą.
	TEMA – Autoritetai	Priedas Nr. 2	Nuotoliniame užsiėmime mokiniai gali pildyti dokumentą „Autoritetai mano gyvenime“ Word formatu arba mokytoja gali pasidalinti dokumentu per video programą ir mokiniai, matydami dokumentą ekrane, gali apgalvoti savo atsakymus ir vėliau įsitraukti į diskusiją.
15 min.	**APIBENDRINIMAS – VIENA ĮŽVALGA.**		Pratimą atliekant nuotoliu, galima naudotis „Padlet“ internetine platforma: https://padlet.com/

FILMO APRAŠYMAS:

(keliais sakiniais aprašytas filmo veiksmas bei nagrinėjamos temos)
Filme „Kregždučių gatvė“ (de Zwaluwenstraat) Tonkė Koppelaar dirba kaip režisierė ir animatorė. Trumpametražiame mišrios technikos dokumentiniame filme apie Rumunijos romų vaikų grupę pagrindiniai veikėjai tampa kūrėjais. Piešinių, fotografijų, tapybos ir filmuotų vaizdų mišinys poetiškai formuoja jaunų herojų vidinį pasaulį. Žiūrovai įtraukiami į Kregždučių gatvėje gyvenančių vaikų Davido, Sorino, Alekso ir Aleksandros gyvenimą ir svajones. Tonkė Koppelaar žaismingai maišo suaugusiųjų pasaulį su vaikų pasauliu, realų pasaulį su metafora, pieštą pasaulį su filmuotu, spalvotą pasaulį su nespalvotu. Naujai sukurtame kontrastingame pasaulyje atgyja negyvi ėriukai, žiema tampa pavasariu, į didelius užauga maži nameliai. Šiuos kontrastus matome piešiniuose, nuotraukose, paveiksluose ir kino juostos gabaliukuose, režisierės sujungtuose į vientisą istoriją apie Kregždučių gatvės vaikus.

FILME APTARIAMA PROBLEMATIKA IR KONTEKSTAS:

Filme probėgšmais matome romų vaikų gyvenimo sąlygas. Nufilmuoti Kregždučių gatvės vaizdai primena neseniai Vilniuje egzistavusią Kirtimų romų gyvenvietę – krinta į akis skurdūs nameliai, viename kadre sušmėžuoja policininko lazda ginkluota pareigūnė. Deja, tokios gyvenvietės – daugumos Europos romų kasdienybė. Europos parlamento 2020 m. pranešime „Dėl nacionalinių romų integracijos strategijų įgyvendinimo: kova su neigiamu požiūriu į romų kilmės asmenis Europoje“ pažymima, kad „didelė dalis romų Europoje gyvena marginalizacijos sąlygomis tiek kaimo, tiek miesto vietovėse, taip pat labai prastomis socialinėmis ir ekonominėmis sąlygomis. Romų patiriama diskriminacija, socialinė atskirtis ir segregacija viena kitą stiprina. Jie susiduria su ribotomis galimybėmis gauti kokybišką išsilavinimą bei sunkumais jiems integruojantis į darbo rinką. Romai susiduria su didesne nedarbo ir užimtumo be garantijų rizika, taigi sumažėja skurdo mažinimo ir socialinės įtraukties per darbo rinką galimybių, o tai atitinkamai nulemia mažas pajamas, taip pat ribotas galimybes naudotis kokybiškomis sveikatos priežiūros paslaugomis, prastą jų sveikatos būklę bei gyvenimo sąlygas. Šios aplinkybės savo ruožtu lemia didesnį mirtingumą ir trumpesnę tikėtiną gyvenimo trukmę, <...> palyginti su ne romų kilmės žmonėmis“ (https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2020-0147_LT.html#_section1).

Romų situacijos nagrinėjimas leidžia analizuoti, kaip priešiškumas kokiai nors etninei ar socialinei grupei įsuka ydingą diskriminacijos ratą, atskleisti, kokie yra susiskaldžiusios

visuomenės, socialinės nelygybės padariniai tiek mažumų tiek ir daugumos grupėms. Susikūrusi Izraelio valstybė siekdama tinkamai įvertinti kitataučius, kurie Antrojo Pasaulinio karo metais gelbėjo žydus nuo nacių genocido, 1953 m. įsteigė Jad Vašem instituciją (hebrajų kalba šie žodžiai reiškia „atmintis ir vardas“). Šiandien Jad Vašem yra pagrindinė informacijos apie Holokaustą saugykla, mokslinių tyrimų bei švietimo apie Holokaustą centras Izraelyje ir visame pasaulyje. Nuo 1963 m. Jeruzalėje, šis memorialinis institutas pagerbdamas aukas ir atmindamas didvyriškų poelgių asmenis šiuos pripažįsta suteikdamas jiems Pasaulio tautų teisuolio vardą. Žmogui, pripažintam Pasaulio tautų teisuoliu, įteikiamas garbės raštas ir medalis, kuriame įrašyti žodžiai iš Babilonijos Talmudo:: „Išgelbėjęs vieną gyvybę – išgelbėjavisą pasaulį“, o taip pat Teisuolių alėjoje pasodinamas medis. Jei Teisuolių nebėra tarp gyvųjų, šis apdovanojimas įteikiamas jų artimiausiems giminaičiams. Teisuolių vardai įrašomi į Garbės sieną Jeruzalėje, Jad Vašem muziejaus teritorijoje, įkurtame sode. Iki 2021 m. pradžios Pasaulio tautų teisuolio vardą gavo 27 921 žmogus iš 51 šalies (iš jų – 921 Lietuvos pilietis).

Filme atskleidžiamas dviejų kartų, gyvenančių skirtingais laikotarpiais, stipriai išreikštas siekis padėti žmonėms, kuriems tuo metu reikalinga pagalba: D. ir E. Halmrichai pagelbėjo žydams, o jų dukra Kornelija, sekdama tėvų pavyzdžiu, savo profesine veikla siekė pagelbėti į Vokietiją atvykstantiems įvairių tautų imigrantams.

Pasaulyje karai tebevyksta ir šiandien, yra daugybė besigelbėjančių žmonių, kurie skirtingose vietovėse palikę savo artimuosius, savo namus, draugus ir tėvynes, desperatiškai veržiasi ieškoti vilties ir vietos, kur galėtų apsisaugoti, prisiglausti ir su išlikusiais gyvais savo šeimos nariais rasti pagalbą. Manoma, kad Bosnijos karo metu (1992–1995 m.) galėjo žūti 100–200 tūkst. žmonių, o pabėgėlių skaičius viršijo 2 mln. 2011 m. prasidėjęs Sirijos vyriausybės ginkluotųjų pajėgų ir opozicijos karinis konfliktas išaugo į pilietinį karą ir jame iki 2022 m. pradžios žuvo daugiau kaip 0,5 mln. žmonių, daugiau kaip 6 mln. Sirijos piliečių pabėgo iš šalies. 2022 m. vasario 24 d. Rusija pradėjo karą prieš Ukrainą. Kasdien gaunama informacija liudija kaip griaunami žmonių gyvenimai. Kaip galime padėti atsidūrusiems krizėje?

KONTEKSTAS LIETUVOJE

Etninių tyrimų instituto kasmet atliekami tyrimai atskleidžia, kad romai daug metų iš eilės išlieka nepalankiausiai ir priešiškiausiai Lietuvos gyventojų vertinama etnine grupe. 61 proc. apklaustųjų nenorėtų gyventi romų kaimynystėje, 61 proc. nenorėtų romams išnuomoti savo būsto, vienoje darbovietėje su romais nenorėtų dirbti 36 proc. apklaustųjų (http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2010/02/Visuomen%C4%97s-nuostat%C5%B3-apklausos-rezultatai-2021.pdf).

2022 m. spalio 5 d. Europos Parlamento rezoliucijoje dėl romų bendruomenių, gyvenančių ES gyvenvietėse, padėties konstatuojama, kad „giliai struktūriškai ir instituciškai įsišaknijęs priešiškumas romams tebeegzistuoja visuose ES visuomenės sluoksniuose ir yra didelė kliūtis romams visapusiškai naudotis savo pagrindinėmis teisėmis kaip ES piliečiams visose gyvenimo srityse, įskaitant užimtumą, aprūpinimą būstu, švietimą, sveikatos priežiūrą, priežiūrą, socialinę apsaugą ir kitas pagrindines viešąsias paslaugas“ (https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0343_LT.html).
Šią Europos Parlamento rezoliucijos įžvalgą iliustruoja romų padėties Lietuvoje rodikliai, liudijantys daugialypę romų socialinę atskirtį.

2020 m. romų tautybės asmenų padėties tyrime nurodoma, kad absoliuti dauguma (96 proc.) romų tautybės asmenų tebegyvena žemiau skurdo rizikos ribos, o 61 proc. – namų ūkiuose, kurie patiria didelį materialinį nepriteklių (Kontvainė V. Romų tautybės asmenų padėtis 2020 m. Vilnius: Diversity Development Group, 2020, p. 34 http://www.romuplatforma.lt/wp-content/uploads/2020/10/Rom%C5%B3-pad%C4%97tis-2020_TYRIMO-ATASKAITA_patikslinta-10-21.pdf). 92,08 proc. romų namų ūkių gyvena žemiau skurdo ribos, t. y. romai susiduria su kelis kartus didesne skurdo rizika nei vidutinis Lietuvos gyventojų namų ūkis (ten pat, p. 26). 55 proc. romų gyvena būsto problemų turinčiuose namuose. Gyvenamojo būsto sąlygas atspindi ir jame esantys patogumai. Romų gyvenamuose būstuose rečiau yra įrengti vonia arba dušas (neturi – 47 proc., šalies rodiklis – 12 proc.), tualetai su nutekamuoju vandeniu (neturi – 40 proc., šalies rodiklis – 13 proc.) (ten pat, p. 29).

Tarp romų grupės asmenų žemesni išsilavinimo, užimtumo rodikliai nei vidutiniškai Lietuvoje (ten pat).

UŽSIĖMIMŲ EIGA (detaliau aprašytas užsiėmimas ir jo eiga mokytojams. Jei naudojate panašią lentelę, kaip duotame pavyzdyje viršuje, čia reiktų paaiškinti minimas veiklos dalis.)

1. Susitarimai su mokiniais

Labai svarbu, kad prieš filmo peržiūrą ir aptarimą būtų susitarta dėl taisyklių, kurios palengvins diskusijas ir kurios gali apsaugoti mokinius nuo nepageidaujamų konfliktų. Kadangi filmo turinys gali apnuoginti įvairias prieštaringas mokinių nuostatas bei sukelti įvairių prieštaringų pasisakymų, labai svarbu, kad mokytojas, kuris bus aptarimo vadovas, turėtų priemonę, kuri padėtų išlaikyti pagarbią diskusiją. Iš anksto kartu su mokiniais sutartos ir aptartos taisyklės gali būti viena tokių priemonių.
Taisykles, priklausomai nuo klasės ir nuo turimo laiko užsiėmimui, galima formuluoti dvejopai:

- naudojant „Minčių lietų“ kartu su mokiniais;
- mokytojas gali pateikti iš anksto sukurtas taisykles ir aptarti su mokiniais, kurios iš jų yra svarbiausios jų klasėje.

Galimos taisyklės

1. Gerbiame vienas kitą. Nuomonių gali būti įvairių, privalome gerbti vienas kitą, leisti pasisakyti vieni kitiems ir išgirsti vieni kitus.
2. Žodžio laisvė turi ribas. (Kyla iš pirmosios) Laisvė reikšti nuomonę baigiasi, kai pažeidžiama kito žmogaus laisvė jaustis oriai ir saugiai. Užsiėmimo metu gali būti sutarta dėl nulinės tolerancijos neapykantos kalbai, ksenofobiniams, homofobiniams pasisakymams, įžeidinėjimams.
3. Mūsų išsakytos patirtys yra konfidencialios. Tai, kas asmeniško pasakoma užsiėmimo metu, turi likti tarp klasės sienų. Po užsiėmimo su kitais žmonėmis galima dalintis savo jausmais, gautomis žiniomis, tačiau svarbu neperpasakoti užsiėmime nedalyvavusiems žmonėms asmeninių detalių, kuriomis dalijosi užsiėmimo dalyviai.
4. STOP taisyklė. Filme aptariamos temos gali būti jautrios ir sužadinti jautrias kiekvieno žiūrovo ir aptarimo dalyvio patirtis. Mokiniams suteikiama galimybė pasakyti „STOP“ bet kuriuo metu, kai jis jaučia, kad užduotis, klausimas ar tema yra per jautri jam. Kai mokinys pasako „STOP“, niekas iš užsiėmimo dalyvių neklausia, kodėl buvo pasakyta „STOP“, o gerbia mokinio norą neįsitraukti tuo konkrečiu metu.
5. Kiek įdedu, tiek gaunu. Tai, kiek mokiniai pasiims iš užsiėmimo, priklauso nuo to, kiek jie patys bus motyvuoti ir stengsis įsitraukti į užsiėmimą.
6. Mobilūs prietaisai – išjungti. Jei norime geriau suprasti temą, turime būti maksimaliai susitelkę ir nebūti blaškomi išorės dirgiklių (pvz., skambučių ar „priminimų“).

Po to, kai taisyklės įvardinamos ir aptariamos, svarbu gauti mokinių sutikimą, kad jie pritaria šioms taisyklėms. Taisyklės gali būti pakabintos matomoje visiems vietoje viso užsiėmimo metu. Tai gali veikti kaip drausminanti priemonė, jei aptarimas pakryptų neproduktyvia linkme. Mokytojas gali parodyti ir priminti mokiniams, kad jie visi sutarė dėl taisyklių (ar konkrečios taisyklės, kurią mokiniai laužo aptarimo metu) ir todėl svarbu, kad jie nelaužytų susitarimo ir laikytųsi jų.

2. Pratimas prieš filmo peržiūrą „Nuostatų termometras“

Pratimo tikslas – sudaryti sąlygas mokiniams reflektuoti savo turimas nuostatas, žinias ir patyrimą, susijusį su romų kultūra, bei paskatinti permąstyti turimus stereotipus.

Pratimo eiga. Pratimą galima organizuoti dviem būdais: aktyviai judant arba sėdint suoluose.

- **Aktyviam** pratimui reikalinga erdvė – tai gali būti klasė, pastumdžius suolus, gali būti koridorius. Mokiniai kviečiami įsivaizduoti nematomą termometrą (skalę). Viename šio nematomo termometro gale mokytojas iš anksto pakabina užrašą SUTINKU, kitame jo gale užrašą NESUTINKU. Mokytojas iš sąrašo (žr. žemiau) perskaito teiginį ir prašo mokinių pasirinkti vietą termometro skalėje nuo „labai sutinku“ (viename termometro gale) iki „labai nesutinku“ (kitame termometro gale). Kai mokiniai atsistoja toje vietoje, kuri geriausiai atspindi jų poziciją, mokytojas kviečia pasidalyti nuomone ir argumentais, kodėl atsistojo būtent ten, kur atsistojo. Kai mokiniai (ne visi – pasisakančių mokinių skaičius priklauso nuo turimo laiko) pasisako, mokytojas apibendrina jų nuomones ir pasako, kad tai – mitas bei pasako savo argumentus.
- Tą patį užsiėmimą galima atlikti ir **sėdint suoluose**. Mokytojas perskaito teiginį ir paprašo, kad rankas pakeltų tie, kurie sutinka su teiginiu, vėliau – kurie nesutinka. Galima varijuoti: mokytojas gali pateikti tris atsakymų variantus „sutinku“, „nesu tikras/-a“ „sutinku“. Toliau aptarimas vyksta taip, kaip ir užsiėmimą vykdant aktyviai.

Žemiau rasite siūlomus aptarti mitus bei argumentus jiems paneigti.

MITŲ SĄRAŠAS

1. Romai yra klajokliai ir nei vienoje šalyje ilgai negyvena.
2. Romai nei vienos šalies nevadina savo tėvyne. Jie tėvynės neturi.
3. Romai nekalba lietuviškai.
4. Romai nevertina namų, todėl gyvena palapinėse ir lūšnose.
5. Romai nenori mokytis.
6. Romai nenori dirbti.
7. Romams niekas daugiau nerūpi, tik šokiai ir dainos.
8. Nei vienas romas nėra ko nors pasiekęs, nusipelnęs ar žinomas visuomenėje.
9. Romai patys nenori integruotis į visuomenę. (Antičigonizmas)

MITŲ PAAIŠKINIMAS

1. Mokslininkų manymu, dialektiniai romų kalbos ir kai kurių papročių skirtumai tarp įvairių Europos romų subgrupių atsirado dėl ilgalaikio šių subgrupių gyvenimo skirtingose Europos valstybėse. Tad romų „klajokliškumas“ yra labiau mitas, nei tikrovė – romai keliaudavo arba bėgdami nuo persekiojimų bei nepakeliamų gyvenimo sąlygų, arba spaudžiami ekonominės būtinybės.
2. Nuo XIX a., kuomet susiformavo lyginamoji istorinė kalbotyra, žinoma, kad romai I-ojo tūkstantmečio po Kr. antrojoje pusėje yra išėję iš žemių, kurios įvairiais istoriniais laikotarpiais buvo vadinamos Indija. Per 1978 m. Ženevoje vykusį Antrąjį pasaulio romų kongresą romų atstovai iš 26 valstybių pripažino Indiją savo istorine tėvyne.
   Seniausia Lietuvos teritorijoje gyvenanti etninė romų subgrupė save vadina litóvska romá t. y. Lietuvos romais. Šis etnonimas akivaizdžiai liudija romų tapatinimąsi su šalimi, su kurios likimu litóvska romá yra susijusi jau daugiau nei 500 metų, nuo pat pirmo romų pasirodymo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse.
3. Sovietmečiu vyko tam tikra Lietuvos romų kultūros rusifikacija, ypač pasireiškusi tarp Vilniaus mieste ir Vilniaus regione gyvenančių romų. Tačiau dauguma romų mokėjo lietuvių kalbą ir lietuviškai kalbėjo savo gimtųjų vietų tarme – pvz. Žemaitijoje gyvenantys romai lietuviškai kalbėjo žemaičių tarme, Dzūkijoje gyvenantys romai dzūkavo ir pan. Šiandien romų bendruomenė Lietuvoje yra daugiakalbė – be gimtosios romų kalbos, romai kalba lietuviškai, rusiškai, dažnai ir angliškai bei lenkiškai.
4. Šio stereotipo atsiradimui galėjo turėti įtakos blogos romų gyvenimo sąlygos. Po 1956 m. privalomą romų sedentarizaciją paskelbusio SSRS Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo įsako ne visos romų šeimos gavo būstą. Kai kurios buvo apgyvendintos

vadinamuosiuose „barakuose“ – gaudavo butus dviaukščiuose mediniuose namuose be patogumų. Negavusios būsto romų šeimos pačios statėsi namus iš jiems prieinamų medžiagų – paprastai tam panaudodavo statybines atliekas. Taip atsirado ištisos nelegalios romų gyvenvietės, tarp jų ir Kirtimų taboras. Romų aprūpinimo būstu problema išlieka aktuali ir šiandien. Lūšnos ir palapinės romų bendruomenėje atsirado ne todėl, kad būtų ypatingai romų kultūroje vertinamos – tai romų skurdo bei diskriminacijos ieškant būsto padarinys.

5. Romų išsilavinimo rodikliai iš tiesų smarkiai skiriasi nuo šalies vidurkio, nors pastaruoju metu sumažėjo neraštingų ir nebaigusių pradinės mokyklos romų dalis, padaugėjo pagrindinį išsilavinimą turinčių romų. Tokio atotrūkio priežastys – ne romų nenoras mokytis, o kompleksinės romų dalyvavimo švietimo sistemoje problemos: mokyklos nepajėgumas atsižvelgti į individualius romų moksleivių ir romų šeimų poreikius, ilgalaikės romų švietimo strategijos nebuvimas, įtraukaus ugdymo įgyvendinimo trikdžiai, romų bendruomenės kultūrinė, socialinė, ekonominė atskirtis ir kt. Nepaisant išvardytų problemų, yra vis daugiau bestudijuojančių ar aukštuosius mokslus baigusių romų, keli pavyzdžiai: Gopalas Michailovskis studijuoja Centrinės Europos universitete Vienoje, Konsuela Mačiulevičiūtė baigė studijas Šiaulių universitete, muzikos pedagogikos katedroje, yra chorvedė, dainininkė, muzikos pedagogė, Rada Bogdanovič, sudariusi pirmąjį po 1990 m. romų-lietuvių žodynėlį, baigė pedagogikos magistro studijas tuometiniame Vilniaus pedagoginiame universitete, ir kt. Gerėjant romų gyvenimo sąlygoms, mokyklos pasirengimui įgyvendinti įtraukųjį ugdymą, augant visuomenės tolerancijai ir atvirumui kultūrinei įvairovei, gerėja ir romų švietimo rodikliai.
6. 2020 m. romų apklausos duomenimis, romų nedarbo lygis siekė 35 proc. Romams įsidarbinti kliudo žemas išsilavinimas bei išankstinės darbdavių nuostatos. 2020 m. Etninių tyrimų instituto atliktos apklausos duomenimis, su romais vienoje darbovietėje nenorėtų dirbti net 37 proc. apklaustų Lietuvos gyventojų. Nepaisant šių nuostatų, Lietuvoje yra romų verslininkų, muzikų, romių pedagogių, parduotuvių vedėjų ir kt., Vilniuje veikia populiarus romų restoranas Gypsy Lounge & Grill, koncertiniame gyvenime dalyvauja Lietuvoje gerai žinoma romų muzikos grupė „Sare Roma“.
7. Šiam stereotipui atsirasti įtaką padarė 19 a. mene susiformavęs romantizuotas romų vaizdinys, reprezentuojantis romus kaip „gamtos vaikus“, laisvus klajoklius ir muzikantus, dainuojančius ir šokančius gamtos apsuptyje. Toks romų vaizdinys neturėjo nieko bendra su tikrove – tai dar vienas supaprastintas romo kaip svetimo, kito reprezentavimo būdas, ilgainiui tapęs stereotipu, formuojančiu „antičigonizmo“ ideologiją, paremta prielaida, jog romų tautybės asmenys yra kitokie ir su jais turi būti

elgiamasi taip pat išskirtinai. Vaizduoti romus kaip linksmus ar ilgesingus klajojančius muzikantus taip pat – gana patogus būdas nematyti atskirties sukeltų problemų romų bendruomenėje.

8. Pasaulyje yra garsių romų, žemiau išvardinti keletas jų.
   Aktoriai: Charlie Chaplin, Yul Brinner, Michael Caine.
   Muzikantai: Elvis Presley, Django Reinhard.
   Flamenco atlikeja – Carmen Amaya.
   Sportininkai: Andrea Pirla, Johan Trollmann.
   Politikas – Brazilijos prezidentas Juscelino Kubitschek.
   Menininkas – Pablo Picasso.
9. Mokslininkai: Ian Francis Hancock, Andrzej Mirga.
10. Sėkminga integracija galime laikyti situaciją, kuomet mažuma, išlaikydama kultūrinį bei etninį savitumą, gali visavertiškai dalyvauti visose visuomenės gyvenimo srityse. Mažumos integracijos sėkmė priklauso labiau nuo daugumos politikos mažumos atžvilgiu, nei nuo pačios mažumos laikysenos, nes mažuma turi mažiau galių paveikti

savo situaciją. Integracija vyksta sėkmingiau tose visuomenėse, kurios yra mažiau priešiškos mažumų atžvilgiu. Ir atvirkščiai, integracija neįmanoma visuomenėse, kuriose romai patiria institucinę ir kitokią diskriminaciją.

Apibendrinimas. Po šio pratimo galima atlikti trumpą refleksiją, paklausus mokinių:

- Ar sužinojo ką nors naujo? Jei taip, ką?
- Kas buvo netikėta, kas nustebino?
- Kokią vieną įžvalgą išsineša?

Mokytojas, pasibaigus pratimui, turėtų pabrėžti, kad visi žmonės turi išankstines nuostatas apie vieni kitus, apie žmonių grupes ir reiškinius. Išankstinės nuostatos gimdo stereotipus – supaprastintus apibendrinimus apie žmones ar žmonių grupes. Mąstymas stereotipais kuria barjerus megzti santykius su kitais žmonėmis, nes žmonės, pajutę, kad juos mato per stereotipų prizmę, gali pasijusti nuvertinti, nesuprasti, pažeminti. Kiekvienas žmogus yra unikalus, nesvarbu, kokia jo tautybė, lytiškumas, religija. Svarbu periodiškai permąstyti, ar mes nesivadovaujame stereotipais, vertindami kitus (šis pratimas tą ir leido padaryti).

3. Dalomoji medžiaga prieš filmo peržiūrą „Filmo vaikai ir Tu“

Mokytojas išdalina atspausdintus dalomosios medžiagos lapus (Priedas Nr. 1) mokiniams prieš filmo peržiūrą ir prašo, kad mokiniai atidžiai stebėtų filmą ir užpildytų lentelės dalį „Filmo vaikai“, t. y. į tą dalį surašytų filmo vaikų atsakymus.

Po filmo peržiūros užpildyta lentelė bus aptarta (žr. dalį „Dalomosios medžiagos aptarimas“).

5.1. Filmo aptarimas. Pirmieji įspūdžiai. (5 min.)

Pasibaigus filmui svarbu, kad vaikai turėtų galimybę pasidalyti svarbiomis jiems kilusiomis įžvalgomis ar išsakytų jiems sukilusius jausmus. Galima pakviesti vaikus bendroje grupėje arba atskirose grupelėse atsakyti į tokius klausimus:

- Apie ką filmas?
- Ką veikia filmo vaikai? Apie ką kalbasi? Kur vaikšto?
- Kokia filmo nuotaika? Kaip jaučiasi filmo vaikai?
- Kaip filmas perteikia romų bendruomenės gyvenimą (kasdieną, poreikius, svajones)?
- Kuo vaikai panašūs ir kuo skiriasi nuo jūsų?
- Kas filme labiausiai patiko?
- Kaip jaučiatės po filmo peržiūros?

Klausimų kiekis ir pobūdis gali skirtis, priklausomai nuo konkrečios situacijos. Svarbu, kad vaikai po filmo turėtų progą pasidalyti pirmaisiais įspūdžiais, bei turėtų progą išsisakyti, jei jiems kilo kokių intensyvesnių jausmų. Tai padės sumažinti įtampas (jei tokių kilo) ir geriau pasirengti kitam užsiėmimo žingsniui – filmo aptarimui.

5.2. Dalomosios medžiagos „Palygink filmo vaikus ir save“ aptarimas

Pratimo tikslas – paraginti vaikus nevengti įvairovės ir kviesti matyti bendrumus ten, kur atrodo, kad žmonės labai skiriasi.

Pratimo eiga. Vaikai filmo metu turėjo užpildyti dalomosios medžiagos stulpelį „Filmo vaikai“, t. y. įrašyti, kaip filmo vaikai atsakinėjo į pateiktus klausimus. Filmui pasibaigus ir pasidalinus pirmaisiais įspūdžiais po filmo, mokytojas gali pakviesti vaikus užpildyti kitą tuščią stulpelį „Tu“. Galima duoti 2 minutes užduočiai atlikti. Po to, kai vaikai visiškai užpildo lenteles, galima aptarti.

Aptarimo metu galima vadovautis tokia logika:

- užduoti pirmąjį klausimą apie filmo vaikus „Kodėl mokosi filmo vaikai?“ bei surašyti (arba išgirsti žodžiu) vaikų atsakymus.
- kitas žingsnis – užduoti pirmąjį klausimą apie mokius „Kodėl mokaisi tu?“ bei taip pat surašyti (arba žodžiu išgirsti) vaikų atsakymus;
- toliau užduoti antrąjį klausimą apie filmo vaikus, surašyti (arba žodžiu išgirsti) atsakymą; vėliau užduoti klausimą apie mokinius, surašyti (arba žodžiu išgirsti) atsakymą;
- tęsti taip pat su trečiu ir ketvirtu klausimu, kol bus aptarti visi klausimai.
- Kitas pratimo žingsnis – diskusija apie tai, kuo filmo vaikai ir mokiniai, žiūrėję filmą

panašūs ir kuo skiriasi. Diskusija galima bendroje grupėje arba suskirsčius į mažesnes grupeles ir padalijus joms skirtingus klausimus (vėliau kviečiant atsakymais pasidalinti bendroje grupėje).

Klausimai diskusijai:

- Girdėdami atsakymus į klausimus, kokius pastebėjote skirtumus tarp filmo vaikų ir savo atsakymų?
- Girdėdami atsakymus į klausimus, kokius pastebėjote panašumus tarp filmo vaikų ir savo atsakymų?
- Kodėl atsakymai į klausimus yra skirtingi?
- Kodėl atsakymai į klausimus yra panašūs?

Apibendrinimas. Diskusijai baigiantis svarbu akcentuoti mokiniams, kad žmonės būna įvairūs savo išoriniais požymiais, gyvenimo būdu, tautybe, religija, tačiau tarp jų yra daug bendrumų. Žmonių įvairovė neturi gąsdinti. Žmonių įvairovė daro pasaulį įdomesnį ir turtingesnį. Bendrumų paieška tarp žmonių padeda geriau suprasti kitus žmones, gerbti jų kultūrą ir skirtybes, kuria tvirtesnius santykius tarp atskirų žmonių ir bendruomenių.

5.3. Trys svarbios filmo temos.

Bežiūrint filmą, galima išskirti tris temas, susijusias su filmo turiniu, kurias galima aptarti su mokiniais:

- Svajonės ir realybė;
- Namai ir namų ilgesys;
- Autoritetai ir jų poreikis.

TEMA – Svajonės ir realybė.

Pratimo tikslas – sudaryti sąlygas vaikams permąstyti savo ateities planus ir susitapatinti su filmo vaikų situacija, kad jie giliau suprastų romų vaikų poreikius ir iššūkius.
Filme tema apie vaikų svajonę atsiskleidžia per vaikų savirefleksijas apie tai, kaip jie mato savo ateities gyvenimą: šeimą, buitį, profesinį gyvenimą. Užsiėmime dalyvaujančius mokinius mokytojas gali paraginti pasikalbėti apie tai, kokį mokiniai įsivaizduoja savo svajonių gyvenimą. Tam, kad pokalbis būtų kaip įmanoma aktualesnis mokiniams, svarbu sužadinti mokinių patirtis ir paskatinti juos pagalvoti apie tikslus ir svajones bei permąstyti, kas padėtų tuos tikslus pasiekti.

Pratimo eiga

Mokytojas paskleidžia iš anksto paruoštas atvirutes, korteles su paveikslėliais arba paveikslėlius iš žurnalų ant laisvo stalo ar kelių stalų. Mokytojas kviečia mokinius prieiti prie stalų ir išsirinkti vieną kortelę, kuri geriausiai simbolizuoja, kaip mokinys mato savo ateitį. Mokiniai išsirenka ir yra suskirstomi į grupeles po 3–4 vaikus diskusijai.

Diskusijos grupelėse eiga

Kiekvienas vaikas paeiliui parodo ir paaiškina kitiems grupės vaikams, kodėl išsirinko būtent tą paveikslėlį, kuo jis atspindi jo svajones;

- Tuo metu nekalbantys grupės vaikai atidžiai klauso, jei reikia, užduoda klausimų kalbančiajam;
- Kai visi grupelės nariai pasidalija, grupelė turi atrasti tarp grupelės narių pasakojimų vieną panašumą, vieną skirtumą ir vieną įdomybę. Tai yra grupelės darbo rezultatas;
- Grupelė išsirenka vieną žmogų, kuris pristatys rezultatą.

Kai grupelių atstovai pristato savo darbo rezultatus, mokytojas kviečia vaikus pasvarstyti sau asmeniškai ir (arba) išsakant garsiai savo pasvarstymus, kaip jie atsakytų į klausimus.

- Kas padeda žmogui siekti svajonių?
- Kas gali trukdyti siekti svajones?
- Kokios kliūtys gali kilti filmo vaikams? Kas padėtų jiems siekti svajonių?

Apibendrinimas. Mokytojas apibendrina pabrėždamas svajonių įvairovę ir individualumą. Taip pat akcentuoja, kad yra palankios sąlygos svajonėms siekti (gera socioekonominė padėtis, šeimos palaikymas, įvairiapusis patyrimas, t.t.) ir yra kliūtys, kurios gali trukdyti siekti savo tikslų (prasta socioekonominė padėtis, socialinė atskirtis, diskriminacija, ribotos galimybės tyrinėti pasaulį, t. t.). Užtikrinant vienodas galimybes visiems realizuoti

savo svajones ir potencialą, mes turime matyti vaikus kaip unikalius individus bei taip pat matyti socialinius, politinius, ekonominius iššūkius, kurie gali trukdyti jiems siekti savo tikslų. Mūsų, kaip visuomenės, atsakomybė – padėti tiems, kas patiria sunkumus, tuos sunkumus išspręsti.

TEMA – Namai

Pratimo tikslas – paskatinti mokinius apsvarstyti, kuo žmogui svarbūs fiziniai ir simboliniai namai.

Pratimo eiga. Mokytojas gali pradėti užsiėmimą užduodamas klausimus (retoriškai arba kviesdamas pasidalinti mintimis):

- Ar žmogui yra svarbu turėti namus? Kodėl?
- Ką duoda žmogui namai?
- Kodėl, Jūsų manymu, filmo vaikų svajonėse dominuoja namų tema?

Mokytojas gali akcentuoti, kad žmonės yra linkę matyti namus kaip savo tapatybės arba išplėstinės asmenybės dalį: mes kuriame namus, priderindami prie savo poreikių, pasaulio vizijos, estetinio vaizdo. Namai yra mūsų vidinio pasaulio atspindys. Namai, kaip ir kiekvieno mūsų asmenybės, yra unikalūs. Taip pat namai gali liudyti apie žmogaus gerovę bei gyvenimo kokybę. Nuo mažumės girdime, kaip svarbu turėti savo namus, ir suprantame, kad namai – finansinės gerovės simbolis. Be to, simboline prasme, mūsų namai – vieta, kur mes jaučiamės (turime jaustis) saugiai, kur mes, pavargę nuo kasdienos iššūkių, pasisemiame energijos judėti pirmyn. Taigi namai – ypatingai žmogui svarbi vertybė, todėl nenuostabu, kad neretas vaikas, fantazuodamas apie ateitį, ateityje mato gražius, erdvius, nuosavus namus.

Pratimo eiga. Mokytojas paprašo, kad vaikai nupieštų savo svajonių namus. Užduočiai atlikti skiriama 15–20 minučių.

Pratimo aptarimas

Vaikams parodomas filmukas 12:20–13:10 (filmo vaikų nupiešti namai). Mokiniai kviečiami dalytis, kuo rodomi namai yra panašūs, išskirtiniai, kas filmo vaikams namuose svarbu. Mokiniai kviečiami sudėti savo nupieštus namus ant atskirų tuščių stalų, palangių arba sukabinti ant sienų. Mokytojas kviečia pasidalyti, kuo jų pačių namai yra panašūs, skirtingi, netikėti.

Apibendrinimas. Mokytojas padėkoja mokiniams už nuoširdų įsitraukimą į veiklas ir akcentuoja, kad žmogui svarbu turėti namus ir natūralu, kad nuo vaikystės jis turi savo svajonių namų viziją, kurią siekia įgyvendinti. Tai, kokius namus mes įsivaizduojame šiandien, atspindi mūsų unikalias vertybes ir poreikius. Namai siejami su šiluma, jaukumu, saugumu. Kai namuose nejauku ar nesaugu arba kai tų namų iš viso nėra, žmogus jaučia ypatingą saugių namų ilgesį. Filme galime įžvelgti vaikų poreikį turėti savo namus – tokius, kokiuose jiems patiems būtų gera būti. Šį poreikį turi visi vaikai – esantys klasėje taip pat.

TEMA – Autoritetai

Pratimo tikslas – apsvarstyti autoritetų svarbą kiekvieno vaiko gyvenime ir reflektuoti asmenines santykio su autoritetu patirtis, jas palyginant su filmo vaikų patirtimis.

Įvadas į pratimą. Mokytojas paklausia vaikų, kaip jiems atrodo, ar reikalingi autoritetai mokiniams. Mokiniai naudojant „minčių lietaus“ metodą pasidalija keliomis įžvalgomis. Mokytojas pasako, kad dabar bus pratimas, kuris leis geriau kiekvienam mūsų suprasti, ar svarbūs autoritetai mūsų gyvenimuose, kuo svarbūs ir kas gali atsitikti, jei jų neturi.

Pratimo eiga. Mokytojas kiekvienam vaikui išdalija pratimo „Autoritetai mano gyvenime“ (Priedas Nr. 2) lapus. Mokiniai lapus užpildo. Tam skiriamos maždaug 5 minutės.

Kai vaikai užpildo lapus, mokytojas skaito kiekvieną nebaigtą sakinį iš eilės ir prašo, kad norintys mokiniai jį užbaigtų (galima iš vietos). Surenkama kuo daugiau vaikų nuomonių.

Apibendrinimas. Po pratimo mokytojas akcentuoja, kad autoritetai, ypač vaikams, gali tapti įkvėpimo šaltiniu ir gali paskatinti juos rinktis daryti tinkamus, pozityvius sprendimus: apie sveikatą, mokymąsi, tobulėjimą, tikslų siekimą, pagalbą kitiems. Kai autoritetų nėra aplinkoje, vaikas gali sunkiau mokytis suprasti, kas yra tinkami ir netinkami sprendimai. Reikia suprasti, kad mes visi mieliau mokomės iš kito žmogaus pavyzdžio (kaip jis elgiasi), o ne iš to, ką jis sako. Todėl ir vaikams, norint siekti pozityvių tikslų, svarbu matyti, kaip tai daro kiti suaugę žmonės. Filmo vaikai dalijasi, kad jiems trūksta autoritetų, jiems svarbu juos turėti, ko gero, tiek svarbu, kad ir filmas užbaigiamas vieno vaiko žodžiais, kad užaugęs jis norėtų būti „pavyzdžiu“ (autoritetu kažkam).

6. APIBENDRINIMAS. Viena įžvalga.

Pratimo tikslas – paskatinti mokinius permąstyti tai, ką jie gavo užsiėmimo metu, ir įsivardyti vieną jiems svarbiausią įžvalgą.

Pratimo eiga. Mokytojas paprašo mokinių, kad jie minutę pagalvotų, ką jie svarbiausio suprato, sužinojo, išsineša iš užsiėmimo. Įžvalga turi tilpti į vieną sakinį. Kiekvienas vaikas pasako savo įžvalgą.

Apibendrinimas. Mokytojas padėkoja mokiniams už dalyvavimą ir primena, kad gyvena globaliame pasaulyje, pasaulyje be sienų ir turime matyti ir suprasti ne tik save, savo kultūrą, bet ir kitų kultūrų žmones. Romų kultūra turi savo unikalių bruožų, romų bendruomenė turi savo džiaugsmų, stiprybių ir savų iššūkių. Šiandien užsiėmimo metu mokiniai atrado daug panašumų su jais ir galima palinkėti, kad tie panašumai skatins labiau gilintis ir geriau suprasti romų bendruomenę vardan to, kad visi mūsų visuomenėje jaustumėmės priimti, svarbūs ir saugūs.

Patarimai vedantiesiems / mokytojams (jei aktualu, į ką diskusijos metu reiktų atkreipti dėmesį, kokį žodyną rinktis naudoti, ir pan.):

Svarbu, kad prieš filmo peržiūrą ir filmo aptarimą su mokiniais mokytojas būtų susipažinęs su kontekstu: romų bendruomenės kultūra, kasdieniais džiaugsmais ir iššūkiais, socioekonominiu kontekstu, atskirties problematika. Taip pat labai svarbu, kad mokytojas kritiškai įsivertintų savo turimas nuostatas apie romų bendruomenę ir vestų užsiėmimą vadovaudamasis žiniomis ir faktais.

Daugiau informacijos:

- http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2010/02/Visuomen%C4%97s-nuostat%C5%B3-apklausos-rezultatai-2021.pdf
- http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2010/02/Visuomen%C4%97s-nuostatos-apklausos-rezultatai-20201.pdf
- http://www.romuplatforma.lt/wp-content/uploads/2020/10/Rom%C5%B3-pad%C4%97tis-2020_TYRIMO-ATASKAITA_patikslinta-10-21.pdf
- http://www.romuplatforma.lt/teise-i-busta/
- https://www.lstc.lt/wp-content/uploads/2021/02/Lietuvos_socialine_raida_2020_9.pdf
- http://www.romuplatforma.lt/wp-content/uploads/2022/02/Romu-istorijos_elektronine-compressed.pdf
- http://www.romuplatforma.lt/wp-content/uploads/2017/02/Lietuvos_romu_istorijos_apzvalga.pdf
- http://www.romuplatforma.lt/wp-content/uploads/2017/02/knyga-i-biblioteka.pdf
- http://www.romuplatforma.lt/biblioteka/knygos/

Metodinę priemonę rengė (profesija/užimamos pareigos + vardas ir pavardė):
Vilniaus „Židinio“ gimnazijos mokytoja, psichologė, Vilniaus kolegijos Pedagogikos fakulteto lektorė Alina Martinkutė-Vorobej ir Vilniaus kolegijos Pedagogikos fakulteto lektorė Aušra Simoniukštytė

Priedas Nr. 1. Dalomoji medžiaga „Palygink filmo vaikus ir save“

Prieš žiūrėdamas filmą, peržiūrėk lentelėje pateiktus klausimus apie filmą ir atidžiai žiūrėdamas filmą, užpildyk lentelės dalį „Filmo vaikai“.

Klausimas apie filmą	Filmo vaikai	Klausimai apie Tave	Tu
Kodėl mokosi filmo vaikai?		Kodėl mokaisi Tu?	
Kiek filmo vaikai turi rūbų spintoje?		Kiek rūbų spintoje turi Tu?	
Kiek kambarių namie turi filmo vaikai?		Kiek kambarių Tavo namuose?	
Kiek šeimos narių filmo vaikai?		Kiek šeimos narių turi Tu?	

Priedas Nr. 2 „Autoritetai mano gyvenime“

Perskaityk sakinio pradžią ir užbaik taip, kaip tau atrodo tinkama.

Autoritetai mano gyvenime reiškia .....
.....

Savo artimame rate autoritetais aš pavadinčiau šiuos žmones: .....
.....

Žmonės, kuriuos laikau autoritetais, turi šias savybes: .....
.....

Jei žmogus neturi autoritetų gyvenime, tai .....
.....